

הרב ישעיה הדרי
ירושלים

רסיסים מחייה של ורשה - זכרונות ילד תל-אביבי

ורשאי אנוכי.

ורשאי אנוכי, גם אם מעודי לא נשמתי אוירא דארץ העמים.
ורשאי אנוכי, לא רק משום שאבותי ואבות ואבות אבותיהם ילידי
ורשה המה, אלא גם, ובעיקר, כי מנעורי, ואולי גם מינקותי, מלווה הנני
בסיפורי ורשה, מלווה בדמויות יהודיה, אישיה והמוניה. קיימא לך משמו
של הגרי"ז הבריסקאי: ישנן ערים שבחינתן "בפי ישרים תתרומם", ישנן
"חצרות" שעניינן ב"שפתי צדיקים", ישנם מקומות שבמרכזם "בלשון
חסידים"; ברם בחינתה של ורשה עולה על כולם: היא בחינת "במקהלות
רבבות עמך בית ישראל".¹

בתוך המונות הקהל, שבתפיסתי הילדותית לא הייתי יכול לשערן, ראיתי
את עצמי מתלווה לאבא מארי המספר על הילוכו מבינות לעמדות
החיילים הגרמניים ברחובות ורשה בעת מלחמת העולם הראשונה;
שמעתיו שולח ברכת "צפרא-טבא" לר' אפרים המוהל שעיסוקו בפחחות
גגות וקרפיפים ומבין שיניו המוצצות את קנה המקטרת הוא מחזיר
איחולי "בוקר טוב" בשפה המדוברת, כשם שהיה מקדים ומסנן מבין
גילי העשן ברכה לכל הנקרה בדרכו ואפילו נכרים שבשוק; קלטתי את
סיפורו על פטירת אביו - הוא זקני ר' אברהם ישעי' גוטגישטלט -
בעיצומה של מלחמת תרע"ה-תרע"ח, על מסע הלוויה, כשהוא הינוקא
מתעקש בעצמה ללוות ברגל את הארון עד לביה"ק ברחוב גנשה.
סיפורי זכרונות על בית החיים הענק של ורשה מלווים אותי כמעט מאז

1. השווה: "עולת ראייה" ב, עמ' תכח; מאמרו של מ' ברונה, 'ברכת חכם הרזים'. על
עניינה של משפחת סולובייציק אצל ורשה, ראה: 'הראשון לשושלת בריסק' בדרכי
פולין האבילות, א, עמ' 208.

שאני זוכר את עצמי. "בית החיים" דייקא, הן בשל החיוניות שהתלוותה לסיפור, הן בשל המסר שהיה כלול בהם: מסר של חיים תוססים בעבר, מסר באמצעות קברות של מתים, לדור של צעירים הגדלים בסביבה ובמסגרת מתחדשת. מורכבות דיאלקטית זו מהווה את קוטב משאת נפשם של אותם בני תשחורת שחיו בורשה, נשמו את הקצב המיוחד של חייה היהודיים ועלו ארצה לבנות, להיבנות בה ולהשקיע בנדבכי הבניין את התמצית של החיוניות שהביאו עמם מהתם.

מכוחם של אותם סיפורים דומה היה עלי שנהירין לי שבילי דבית העלמין בגנשה, כאותם רחובות תל-אביבים של ראשית שנות ת"ש. אכן כשהגיעו לידי כרכי "בדרכי פולין האבלות" (ירושלים, תשמ"ז) עמדתי על מידת הדיוק שבין הדמיון הילדותי לבין המציאות הורשאית. כך בתיאורי ה"רחובות", הרחבות, האזורים, השבילים שבאותו שטח ענקי וכך בשרטוט צורתם של "אהלי" מצוקי ארץ שעולמה של ורשה עמד עליהם. בתוך אותה גלריה מגוונת נתייחד, לדידי, מקום למקום-מנוחתו של ר' אברהם לפטבייער חתנו של "הגאון מדוינסק", ככינויו של בעל ¹²³⁴⁵⁶⁷אח"ח "משך-חכמה" ו"אור-שמח" בפיהם של הורשאים. דירת הוריו האמידים של ר' אברהם בעל "זרע אברהם" היתה בסמוך למגורי זקני בורשה, ובזכרונה של אמי, הנערה הצעירה שגרה בשכנותם, נשאר המראה המצועצע של החפתים המבריקים ברוכסי כותנתו של ר' אברהם, שהיו מבצבצים מבעד ל"חלוקא דרבנן" שלו. כשהיה ר' אברומל'י (בהגייה ורשאית) מתכבד בסנדקאות היה הוא - כך גילו הילדים השכנים - מכבד את אותו היום במלבוש חדש, מגבעת קטיפה חדשה וכיוצא באלה. כשנפטר ר' אברהם בשלהי מלחמת העולם הראשונה ממגפת הטיפוס, והשלטונות הפולניים דרשו לקברו בארון מתכת, התחכמו המלווים, הקימו "חומת אדם" וברגעי הקבורה הבחין אבא, הילד, כיצד מערימים על השוטרים-הבולשים, שוברים את הארון ומורידים את ר' אברהם לקבר ישראל כמנהג ישראל. קבר זה נכרה במעלה הקברים של בית העלמין הגנשאי, ליד פתח "אוהל" של רבה של ורשה בעל "חמדת שלמה", ומחמת הצפיפות היה צריך להטות את הדרך בכניסה. צילומה של המצבה בא בספר "דרכי פולין האבלות" (כרך א, 150), אבל את הסיפור, את תיאור קומתו הגבוהה של "הדוינסקאי" היורד מהכרכרה בבואו ללווית חתנו ואת תאריך פטירתו של ר' אברומל'י - שמעתי מפיו של אבא שהיה מצייר את הפרטים בחיוניות אופיינית לבן ורשה. ר'

אברהם לא השאיר אחריו צאצאים, וכל ימיו היה אבא אומר "קדיש" לזכרו בכ"ג ניסן, אסרו-חג דפסח בחו"ל.

אותה חיוניות דשנה שבה היה בא הסיפור על "בית העולם" הורשאי, היתה אף מנת חלקה של ורשה בת "העולם הזה" על רחובותיה, בתי כנסיותיה ומוסדותיה. ממרחק של מקום אז, וכיום אף ממרחק של זמן, משתאה הייתי למשמע שמותיהם של עשרות רבות של רחובות, מהם באזור היהודי הצפוף ומהם באזור "הגויי", המתגלגלים בסיפוריהם של הורי ובני דורם. לא זו אף זו. הדיוק בפרטים, במספרי הבתים, החנויות, בשכנויות המצרניות היה מעמיד לנגד עיני רוחי כמו חי את גוף העובדות. המעגל הורשאי-משפחתי נסגר לדידנו כשביקרו, לאחרונה, נכדי אבי, הלוא המה ילדי, בורשה. לא זו בלבד שצילמו בעבורי את בתי הורי וזקני, אלא הביאו עמם אף את מפת ורשה. והנה אני מטייל ברחובות המוכרים לי, נופש בגן הארמון המלכותי, סובב בכרכרות ו"בטראם" ונדחק בין המונות חסידים, מתנגדים, משכילים וכו' וכו'.

בין הכתובות הזכורות לי ממחוז ילדותי נמצאות אלה של הוצאות הספרים והמולי"ם המופיעות על שערי הספרים. השם "ורשה" בדף השער, ומה עוד שם החנות וכתובתה היו יוצרים מלכתחילה יחס נפשי מיוחד וקרוב. כך עלה לו למחזור בודד של חג השבועות שהגיע לידי אבי מירושת אמו, ושם נעוריה - לאה פישזאהן - היה טבוע על כריכתו, ומפורש נדפס בראשיתו: הובא לביה"ד וכו' בוורשא; וכך אף במחזורי שלי לימים נוראים. בראשית ימי מלחמת העולם, משהייתי זכאי ל"מחזורים" לעצמי, היו כל מקורות היבוא מאירופה סתומים. בא"י דאז כמעט ולא נדפסו עדיין ספרי קודש. אי-שם על מדפי חנות ספרים קטנה מצא אבא זוג מחזורים. לא רק שמה של ורשה התנוסס בשולי השער, אלא אף ריחה של ורשה עלה מהם; אותו ריח שלדידי היה מוכר וקרוב כל-כך. קרוב ליובל שנים שימשוני מחזורים אלה וריחם לא נמר. כיוצא בדבר, משהגעתי לכלל לימודי הגמרא ובתוך כך למסכת גיטין ושמעתי מפי רבי "חידושים" מהספר "תפארת יעקב" לר' יעקב גזונדהייט מרבניה הגדולים של ורשה, או אז הרגשתי עצמי "מחותן" עם הסוגיה ועם ה"חידוש". ולא זו בלבד, אלא שטרחתי עד קצה רחוב בן יהודה ב"צפונה" של ת"א דאז, כדי לראות את חוילתו של גזונדהייט הורשאי בן משפחתו של בעל "תפארת יעקב".

כך אירע גם לספר "חובות התלמידים", אלא שלגביו פעמו בי רגשות עמוקים יותר. קיבלתי אותו בשלהי מלחמת העולם כשלא נודע עדיין גורל

מחברו. איש חסיד, תורני וותיק, ר' אלי' המר, היה מודע לאבא. אצלו עמדתי ב"בחינות השבת" על מה ששניתי בימות השבוע, והוא שחזר באוזני על החובה לעסוק בצמוד לסוגיית הגמרא ב"טור", ובב"י. הוא, שהיה חסיד פיאסצנה, נתן לי את "חובות התלמידים" בתנאי שאלמד בו. או אז נתברר לי מפי אבא על יחסו לאדמו"ר מפיאסצנה בעל "חובות התלמידים". לא זו בלבד שהוא אחיו של ר' ישעיה שפירא התל-אביבי מ"בנק זרובבל" (שהתיישב אח"כ בכפר-פינס), אלא שהוא היה מעורב בעלייתו של אבא ארצה וממילא בכל מה שהתגלגל מאז.

גופו של מעשה כך היה: משנתייתם אבא מהוריו והחליט "לעשות הכשרה" ולעלות לארץ, חברו עליו דודותיו ובני משפחתו: "הכיצד הולך צעיר בלי גואל וקרוב לארץ רחוקה", והוחלט ב"מועצת המשפחה" לשאול את חוות-דעתו של האדמו"ר מפיאסצנה. הלה לאחר ששמע את דבריה הבוכיים של אותה דודה, חקר את אבא לחברה שהוא נמנה עמה - "צעירי מזרחי" - על רמתה ומגמתה, ולבסוף הושיט לו יד ואמר "אברך, לכשתסע תבוא ליטול ברכת הדרך". בכוחה של ברכה זו עברתי אני את "מבוא השערים" ואת "הכשרת האברכים", ואורה של "אש הקודש", הלוהטת מתוך כד החלב הטמון בחורבות ורשה, האירה הרבה את דרכי. עם ספריו של הלל צייטלין נפגשתי בתקופה מאוחרת, אבל סיפורים על האיש ועל ביקורי אבי בביתו ב"סעודה שלישית" זכורים לי מימים ראשונים. כשהגיע לידי ספרו של הרב ש"ב אורבך - אף הוא מאנשי ורשה - "תולדות נשמה אחת", מצאתי בו השלמות למה שידעתי מימי ילדותי. עם ר' אברומלי' סטיצינר "נפגשתי" זמן רב לפני שבכלל ידעתי ששם משפחתו וינברג, ובודאי לפני שהכרתי את "ראשית בכוריו". רק כשבא לידי הספר "וורשא של מעלה" השלמתי את ידיעותי על תולדותיו. אבל אותו עצמו "ראיתי" בבית חמיו הנגיד החסיד ר' משה קובלסקי משועי ורשה ואפרתיה. בית מגוריו של ר' משה, שהיה מנכבדי חסידות סוכצ'וב, עמד לא רחוק מבית זקנתי, ואבא היה חבר לבנו. דרך משקפיו של אבא "ראיתי" את הכיור לנטילת-ידיים בצדו של חדר האוכל הגדול, כיור ש"נתגלגל" אח"כ לדירות מגורי במערבה של ירושלים הפרוזה ובמזרחה שבין החומות. "ראיתי" את ר' אברהם המתמיד המופלא מנגב את ידיו לפני ברכת "אשר יצר" ובשעת מעשה מרפרף בעיתון היומי כדי לא להתבטל מתורה, במבטו החריף הוא מבחין במודעה על שו"ב הנדרש לקהילת ציריך, ומגלגל את נסיעת גיסו ר' שלמה קובלסקי לשווייץ, מה

ששימש לימים כמפלט הצלה מהשואה. לאחר שנים כשיצאה המהדורה הארץ-ישראלית של "ראשית בכורים" הייתי בסוד הדרתה. אולם לא רק עם ספרים ורשאים בחינת "חיי עולם" – הייתי "מיווד וקרוב", אלא אף עם עיתוני ורשה – בחינת "חיי שעה". מתוך סיפורי של אבי היה דומה עלי כי קראתי את מאמרי המערכת ב"מומנט" וב"היינט", נהניתי מפיליטון של איצ'לה, וחזרתי על אמרות נאות שבאו במדורו של ב' יאשוזאהן "מאוצרנו העתיק". לימים, משיצא האוסף על פרשיות השבוע "מאוצרנו הישן" בעברית, עברתי עליו בשקיקה כמי שנפגש במודע מימים עברו.

ניחוחה של ורשה עלה לפני לא רק מדברים שבע"פ, סיפורים ומעשים, ולא רק מדברים שבכתב, מעיתוניה וספריה, אלא אף ממעשה מכחול, מציורי דמויותיה. חבר נעורים מספסל "החדר" היה לאבא, משה גדליה פישזון שמו. מאז היותו ינוקא משך הלה בשבט מציירים. לימים, כשבגר, הלך למדינת הציירים, גלה לסיביר והיה ל"אסיר-ציון". כשהשתחרר ועלה ארצה היה מבאי בית אבא. הרבה מסירות ורשאות באספקלריה של צייר, בהסתכלויות של אמן, שמעתי מפיו. ולא זו בלבד, אלא שכנח עליו הרוח הוא אף העלה על הבד דמויות ורשאות בעת התפילה, בלימוד, ב"שטיבל", ב"ריתחא דאורייתא"; יש מהן שהציג בתערוכות ויש מהן התלויות לנגדי, ונמצא שזכרה של ורשה עומד לפני תמיד.

מאיש ציורי זה, הצייר משה גדליה ב"ר מאיר שמעתי השלמות לסיפורי אבא על קשת רחבה של נושאים ביניהם על "לינת-הצדק". בין החפצים המועטים שהביא אתו אבא מהתם היתה סיכת-דש: סמלה של חברת "לינת-הצדק". בת"א הקטנה עוד הכרתי את משרדה של חברה בשם זה, שעניינה היה להשאיל מכשירים רפואיים (במתכונת זעירה כפי מצב הרפואה דאז). את שמה וסמלה גיליתי על גיליון שהיה משמש את חזן בית-הכנסת ובו תפילות "מי-שברך" לחולה, ליולדת וכו' והבטחה רבתי בשוליים: והסירותי מחלה מקרבך. כדי לספק את סקרנותי הילדותית על עניינו של מוסד זה "לינת-הצדק" ותמונת החולה והרופא שבשולי הגיליון, ספר לי אבא על המוסד "האמיתי", "המקורי" שעיקר תפקידו בורשה היה – שעה שהאשפוז בבתי חולים לא היה נפוץ – להקל על בני משפחת החולה, ולפטור אותם משהייה ליד מיטתו במשך הלילה. מתנדבים היו באים לבית החולה וסועדים אותו עד לאשמורת הבוקר. במשך שנות בחרותו היה אבא נמנה עם מתנדבי "לינת הצדק" ומשם שאב את "השכלתו" הרפואית הביתית כמו הרכבת "כוסות-רוח". סיפורים הרבה

מסביב לאותה פעילות, של גמילות חסד בגופו, שמעתי מאבא. מתוכם נותר משקע עמוק בלבי: ורשה המתחסדת עם בניה, ורשה ההופכת את משכבו של חולה מתייסר, ורשה שצדק יליון בה.

ורשאי אנוכי, ורשאים המה ילדי.

ורשאי אנוכי, על כי נכנסתי בת"א בבריתו של אאע"ה כשאני נתון בחיקו של כר וציפית ורשאיים שנשלחו לקראת הולדתי ע"י זקנתי הורשאית. מאז ואילך נימולים, הזכרים במשפחה, על גבי הכר ה"ורשאי". בעולמי הילדותי היה כל ורשאי קרוב ומודע לי. ורשה הרחוקה, על רקע פרוץ מלחמת העולם השנייה, נראתה בעיני כשכונה משכונות ת"א, הכול קרובים אל הכול והכול יודעים את כולם.

במתיקות ובנועם אזכרה את מילותיו המתנגנות של הגאון המופלא לבית הוטנר, ר' ^{אוצר החכמה} יצחק ^{הרי"ף} "ורשואר", בעל "תורת הנזיר" ו"פחד יצחק", כשהצגתי עצמי לפניו כבן לורשאיים: ואם כך הרי הנך בן עירי! (לאנסמנשפאט) מכוח מסורות ורשאיות אלו נטלתי חלק בערבי זכרון שנערכו לזכר משפחת רוזן הורשאית, בתחילה בישיבת הכותל שבין חומות העיר העתיקה ולאחר מכאן במרכז ירושלים. אפשר שמסורות שנחלתי המה שעמדו לי – כפי כוחי הדל – בתיאור רסיסים מחייה של ורשה כפי שנשתמרו בזכרונות ילד תל-אביבי. שברירים אלה ניסיתי להעביר לצעירים, ואולי ניחמתי בכך זקנים, כי אכן עדיין יש מילידי א"י שנוצרים בלבם מסורת ורשאית.

ורשאי אנוכי מעת צאתי מירושלים, וורשאי אנוכי בעת שובי לירושלים.